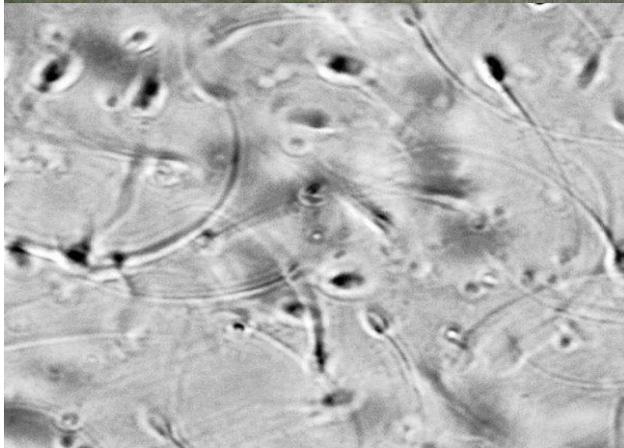

ҚОРАБАЙИР ЗОТЛИ ОТЛАРНИ АСРАШ, БОҚИШ ВА СЕЛЕКЦИЯ ИШИДА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Фермерлар учун ўқув-услубий қўлланма

ТОШКЕНТ - 2019

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВЕТЕРИНАРИЯ ВА
ЧОРВАЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ДАВЛАТ ҚЎМИТАСИ**

**ЧОРВАЧИЛИК ВА ПАРРАНДАЧИЛИК ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ
ИНСТИТУТИ**

**ҚОРАБАЙИР ЗОТЛИ ОТЛАРНИ АСРАШ, БОҚИШ
ВА СЕЛЕКЦИЯ ИШИДА УЛАРДАН
Фойдаланишнинг инновацион
технологиялари**

Фермерлар учун ўқув-услубий қўлланма

ТОШКЕНТ - 2019

“Қорабайир зотли отларни асраш, боқиш ва селекция ишида улардан фойдаланишнинг инновацион технологиялари” Ўқув-услубий қўлланма – Тошкент “Наврўз” нашриёти, 2019. 30 б.

Эътиборингизга тақдим этилаётган ушбу ўқув-услубий қўлланма қишлоқ хўжалиги мутахассислари, йилқичилик билан шуғулланувчи фермер, дехқон ва томорқа ер эгалари, илмий ходимлар, олий ўқув юрти талабалари ушбу соҳада олиб борилаётган селекция ишларида наслдор отлардан фойдаланиш, уларни асраш, парваришlash ва боқиш бўйича билим, кўникма ва малакага эга бўлишларида ҳамда тренинг ўтказишларида ўқув-услубий қўлланма сифатида хизмат қилади.

Муаллифлар: қ.х.ф.н. А.А.Нурматов, в.ф.н. А.Ш.Алимардонов, илмий ходимлар Ш.Ш.Жабборов ва О.М.Мансуровлар томонидан ишлаб чиқилди.

Тақризчилар:

А.Х.Холматов – Тошкент давлат аграр университети умумий зоотехния кафедраси доценти.

Р.И.Рўзиев – Чорвачилик ва паррандачилик илмий-тадқиқот институтининг лойиҳа рахбари, қ.х.ф.н.

Ўқув-услубий қўлланма Чорвачилик ва паррандачилик илмий-тадқиқот институтининг 2019 йил 3 июндаги 6-сонли илмий кенгаш йиғилишида кўриб чиқилди ва чоп этишга рухсат этилди.

КИРИШ

Қорабайир зотли отлар қадимий ва ягона миллий от зотимиз ҳисобланиб, маҳаллий иқлим шароитига яхши мослашган. Бу зот Ўзбекистондаги отларнинг 90 % дан кўпроғини ташкил қилиб, халқимизни гўшт-сут маҳсулотлари билан таъминлашда, ишчи кучи сифатида, от спорти йўналишида, саноат учун биологик ва қўшимча маҳсулотлар тайёрлашда муҳим ўрин эгаллайди. Айниқса кўпқари-улоқ мусобақаларида қорабайир зотли отлар Ўрта Осиёда тенгсиз ҳисобланади. Бу зот ўзида араб отларининг кўркамлигини, мўғул отларининг чидамлилигини, туркман отларининг тезлигини мужассамлаштирган.

Йилқичилик чорвачиликнинг муҳим сохаларидан бири бўлиб, мамлакатимиз аҳолисини гўшт ва сут маҳсулотлари билан таъминлашда, ишчи кучи сифатида, от спорти йўналишида, саноат учун биологик ва қўшимча маҳсулотлар ишлаб чиқаришда муҳим ўрин эгаллайди.

Хозирги кунда мавжуд от зотларини такомиллаштириш, отларни экспорт қилиш, бош сонини кўпайтириш соҳадаги муҳим вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади. Илмий-техника тараққиёти жараёнида механизация ва автоматизацияни ишлаб чиқаришга кенг жорий этилиши муносабати билан отлардан улов сифатида фойдаланиш бирмунча қисқарган бўлсада, халқ хўжалигидаги ўрни бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаяпти.

Ўзбекистондаги мавжуд отларнинг асосий қисмини қорабайир зотли отлар ташкил қилиб, улар маҳаллий шароитга яхши мослашган, ҳар хил йўналишда фойдаланилиши билан ажралиб турган, ягона миллий от зотимиз ҳисобланади. Бу зотли отлар яйлов шароитига яхши мослашган бўлиб, деярли йил бўйи яйловларда боқишга мослашган.

Қорабайир зоти ичида 10 та тизим, 12 та генеологик гуруҳ ва 31 та оила яратилган ва 4 та Давлат наслчилик китоби чиқарилган. Унга 1500 дан ортиқ насли отлар киритилган.

Республикамизда қорабайир зотли отларни такомиллаштириш бўйича етакчи олимлардан профессор В.А.Шекин, қишлоқ хўжалиги фанлари номзоди К.А.Лиховлар томонидан кўп йиллар давомида самарали ишлар олиб борилиб, юқорида кўрсатиб ўтилган тизимлар, генеологик гуруҳлар ва оилалар яратилган. Шуни такидлаб ўтиш лозимки, К.А.Лихов томонидан 1972 йилда “Баскет” ва “Филин” тизимлари ҳамда 1995 йилда “Қопқон” ик тизими яратилган бўлиб, ҳозирги кунда улардан самарали фойдаланиб келинмоқда.

Насли отларни кўпайтиришда уларни асраш, парваришlash, озиқлантириш ва селекция-наслчилик ишларида замонавий инновацион технологиялардан кенг фойдаланиш муҳим ҳисобланади.

НАСЛДОР АЙҒИРЛАРНИ АСРАШ ВА БОҚИШ

Айғирлар махсус отхоналарда индивидуал сақланади. Отлар сон жиҳатдан кам бўлган хўжаликларда уларни урғочи отлар ва тойлар билан бир жойда сақлаш мумкин. Бунда фақат улар учун алоҳида-алоҳида чиқиш жойлари, урғочи йилқилар учун алоҳида, айғирлар учун алоҳида чиқиш жойлари қўйилиши ва ҳар бир айғир учун ажратилган майдон 16 кв.метр бўлиши талаб этилади. Айғирлар айланиб юриши учун 600 кв.метр майдон бўлиши шарт.

Отхоналарда айғирларнинг тагига солиш учун қуруқ хашак ёки ёғоч қипиқларидан фойдаланилади, ўртача ҳар бир айғир ҳисобига бир суткада 5 кг хашак, 15 кг қипиқ сарфланади. Йилнинг совуқ кунларида отхоналардаги ҳарорат 4 С° дан паст бўлмаслиги лозим. Бунинг учун отхонанинг эшик ва деразаларини, шипларини совуқ кирмайдиган қилиб ёпилади. Иссиқ пайтларда қуёш нури кўп тушиб турадиган деразалар хашакли тўсиқ билан тўсилади.

Айғирларни эгарлаган ҳолда кунига 2-3 соат енгил машқ қилдириш ёки 7-15 км масофага югуртириш мақсадга мувофиқ. Бундан ташқари уларни махсус яйлов ва «сайргоҳ»ларда узоқ муддат айлантирилади. Бу иш куннинг жуда совуқ ёки иссиқ, намгарчилик кунлари амалга оширилмайди.

Айғирларни машқ қилдиришда машқ қилдириш даражасига, тирик оғирлигига, ёшига, умумий ҳолатига ва табиатига эътибор қаратилади. Машқ давомида қари айғирларга нисбатан ёш айғирларга талабчанроқ бўлиш тавсия этилади.

Айғирлар ҳар кун ювиб тозаланади, иссиқ кунлари ҳовуз ва ариқларда чўмилтирилади ёки душ ва челакдан сув қуйиб ювинтирилади. Насл берувчи айғирлар сақланадиган отхоналарда кун тартибига қатъий риоя қилиниши шарт. Бу тартибни фақат ишлаб чиқариш зарурати туфайлигина ўзгартириш мумкин.

Айғирларни сақлаш кун тартиби

6.00 - 7.30 - суғориш, парваришлаш, отхоналарни тозалаш,
урчитишга айғирлар тайёрлаш;

7.30 - 9.30 - айғирни синов тариқасида бия билан урчитиб кўриш;

- 9.30 – 11.00 - айғирларни тозалаш, сайрга чиқариш;
- 12.00 – 13.00 - ҳовлида сайр қилдириш ва бўлинмада дам олдириш;
- 13.00 – 18.00 - айғирларни чўмилтириш ва бия билан урчитишга тайёрлаш;
- 18.00 – 20.00 - суғориш, озиклантириш, бўлинмаларни тартибга келтириш;
- 23.00 - 24.00 - суғориш ва тунда пичан бериш

Озиклантириш(боқиш). Айғирларни қўл билан ҳамда уюрлаб урчитиш даврида ҳам алоҳида боқиш керак. Уларга бериладиган озуқалар рационининг тўйимлилигини урчитиш сони ва семизлик ҳолатини қай даражада сақлай олишига, айғирларнинг ҳаракатчанлигига, тирик вазнига, наслига, соғлигига ва ўзига хос бошқа хусусиятларига қараб белгиланади.

Урчитиш даврида айғирларни 100 кг оғирликдаги тирик вазнидан келиб чиқиб, суткасига 2 озуқа бирлигида озиклантириш мақсадга мувофиқдир. Берилаётган ҳар бир озуқа бирлиги таркибида 117-125 г. протеин, 6-8 г калций, 4-5 г фосфор, 13-15 мг каротин моддаси бўлиши керак.

Айғирдан олинган уруғнинг сифати, қуюқлиги ва чўзилувчанлиги ем таркибидаги протеиннинг қай ҳолатдалигига ва қанча бўлишига боғлиқ. Берилаётган озуқалар иложи борича ҳар хил яъни, сули, арпа, тарик, маккажўхори, кунжара, ўсимлик дони, кепак, аралаш озуқа, микро ва макро элементлардан иборат бўлишини таъминлаш мақсадга мувофиқ.

Урчитиш даврида айғирларнинг рационига оксилга бой бўлган қон талқони, товуқ тухуми киритилади. Шунингдек, рационда А, Е ва В витаминлар бўлиши керак. Мазкур витаминлар миқдори кўк ўт, озуқабоп сабзида кўп бўлишини, буғдой чиқиндиси, тухум ва сут маҳсулотларда В витаминига бой эканлигини эътиборда тутиш зарур.

Айғирларда бир кунда 2-6 кг озуқабоп сабзи 1-2 кг буғдой ёрмалари ва 5-10 кг гача сут ва обрат, тухум ва пўстлоқ ҳафтада 500 донагача (яхшиси уларни ҳафтада 2-3 марта майдаланган арпа, кепак ёки сули билан аралаштириб) бериб туриш керак. Сут ва тухум айғирлар рационига олинаётган уруғлар оқиши пасайиб, сифати ёмонлашгандагина қўшилиши керак.

Насл берувчи айғир соғлом ва жинсий фаолиятини меъёрда бўлиши учун 50 г нордон фосфорли кальций ёки 30 г бўр, ёки қаттиқ ҳолдаги ош тузи қўшилган аралаш озуқа бериб туриш керак.

Рацион таркибидаги аралашмали озуқалар тури ҳар 12-15 кунда алмаштирилади. Бунда рационга аввал берилган озуқаларда бўлмаган янги аралашма қўшилиши мақсадга мувофиқдир. Шрот эса майдаланган ҳолда берилади.

Урчитиш олдидан ва урчитиш даврида тирик вазни 500 кг бўлган ҳар бир бош айғирнинг тахминий рационни қўйидагича бўлиши керак: бошоқли пичан, дукакли (беда), ўсимликлар аралашмаси билан 1:1 нисбатда -10 кг, сули (майдаланган) – 3 кг, арпа (ёрмаси) -1,5, буғдой ёрмаси -1 кг, шрот (кунгабоқарли, зиғирпояли) -1 кг, сабзи-3 кг, премикс – 0,15 кг, товуқ тухуми-4-5 дона, ош тузи-30-35 г. Қуруқ озуқалар эрталаб ва кечкурун суғорилгандан сўнг берилиши лозим.

Июл ойининг охирида, урчитиш мавсумининг сўнгида урчитилган айғирлар танлаб олиниб отхонага қўйилади. Одатдагидек, улар урчитишдан ориқ ҳолда чиқади. Шунинг учун бундай айғирларни 2-3 кун мобайнида яхшилаб озиклантириш ва эътибор билан парваришланади. Бу даврда суткасига уларнинг ҳар бирига қўшимча равишда 10-12 кг-дан дуккакли ҳамда зиғир аралаштирилган олий сифатли пичан бериб турилади. Айғирларни нормал семизлик даражасига етказиш давомида кучли озуқаларнинг кунлик меъёрини 4 кг-гача камайтириш мумкин.

БУҒОЗ БИЯЛАРНИ САҚЛАШ ВА ОЗИҚЛАНТИРИШ

Йилқичилик от зотларига қараб икки хил шаклда, яъни отхона ва табун ҳолатида кўпайтирилади. Маданий ҳисобланган отларнинг териси юпқа биологик хусусиятларига кўра йил давомида яйловда боқишга мослашмаганлиги сабабли улар отхона шароитида боқилади.

Табун, яъни йил бўйи яйловда боқишга мослашган отлар экологик ва озиклантириш шароити остида мустаҳкам конституция, юқори даражада бола бериши, урчитишни мавсумийлиги, соғломлиги билан ажралиб туриши, чидамлилик ва табиий иқлим шароитига яхши мослашиши каби бир қатор биологик хусусиятлари харорат ва озиклантириш шароитининг йил мавсумлари бўйича кескин ўзгариши натижасида ҳосил бўлган.

Шундай қилиб, биялар бўғозлигидан бошлаб яхши сақлаш ва тўлақийматли озиклантириш шароитида боқилиши керак.

Отхона шароитида биялар қулай, қуруқ, яхши шамоллатиладиган ва ёруғ биноларда сақланади.

Бияларнинг рационига ҳар хил озуқалар киритилади, бу даврда рацион таркибида етарли миқдорда озик моддалар, макро- ва микроэлементлар, витаминлар бўлиши, шу билан бирга бияларни меъёрдан ортиқ семириб кетишига йўл қўймаслик керак. Ёзда рационнинг асосини яйлов озуқалари, отхонада сақланган пайтда юқори сифатли пичан ташкил этади.

Бўғозликнинг 6-7 ойида рациондаги концентрат озуқалар миқдори 1-2 кг-га кўпайтирилади. Бу даврда арпа ва бошқа донлар ёрмаси, сабзи (кунига 2 кг), ўт ва гўшт-суяк уни, минерал ва витаминли қўшимчалар рационга

киритилади. Бўғоз бияларни сифатсиз пичан, барда ва жом, ифлос, чириган, моғорлаган озуқалар бериш мумкин эмас. Бу отларда ич бузилиши, ичакларда газлар тўпланиши юзага келиши билан бияларни бола ташлишига сабаб бўлиши мумкин.

Бўғозлик даврида бияларда кальций ва фосфорга бўлган талаб ортади. Бўғозликнинг охириги даврида бияларнинг ҳар 100 кг-га 17 г кальций, 7 г фосфор ва 25-30 мг каротин тўғри келиши керак.

Бияларни бир кунда бир хил вақт оралиғида 4 марта озиклантирилади. Яйловда боқиладиган вақтда яйловга ҳайдашдан олдин ва қайтгандан сўнг қўшимча озиклантирилади.

Бўғоз бияларни бола ташлашини олдини олиш учун уларни жарохат олишдан, узоқ совуқ қотишидан, чарчашдан сақлаш керак. Биялар бўғозликни 6 ойлигидан енгил ишларга ўтказилади, туғишга 2 ой қолганда ва тукқандан кейин 2 ойгача ҳар қандай ишлардан озод қилинади ҳамда сайр қилдириб турилади.

Яйлов (табун) йилқичилигида бўғоз бияларни сақлашда куз ва қиш даврларида алоҳида эътибор қаратилади. Уларга яхши суғориш шароитига эга бўлган энг яхши яйловлар ажратилади. Қишда бўғоз биялар учун энг катта ҳавф музлама ҳисобланади. Енгил қорни, отлар ўт билан бирга истеъмол қилади ва у муз холига келганда ошқозонга отлар оғзида эримай ўт билан бирга тушади. Бу эса организмнинг қаттиқ шамоллашига, айрим ҳолларда бола ташлашига олиб келади. Қишнинг қаттиқ совуқ ва қорли кунлари бўғоз бияларни пана жойларда сақланади ва сифатли пичан билан озиклантирилади.

Яйлов йилқичилигида бўғоз бияларни бола ташлашини олдини олиш мақсадида қуйидаги тадбирлар қўрилади:

1) Қиш даврида бўғоз биялар ажратилиб, алоҳида яйловларда боқилади ва унга тажрибали чўпонлар бириктирилади;

2) Бўғоз бияларни ҳар хил шикастланишдан сақлаш мақсадида биялар эркин ҳолда боқилади.

3) Қишнинг охириларида семизлик даражасини пастлаб ва озиб кетишига йўл қўймаслик керак; ушбу ҳолатда доимий равишда қўшимча озиклантирилади;

4) Бўғоз бияларни миниш таъқиқланади.

Бўғоз бияларни қўшимча озиклантириш учун пичан жамғарилади. Дашт, ярим чўл ва чўл худудларида бир бош бияга 1-3 ц-дан, тоғ ва тоғолди худудларида 5-10 ц-дан пичан тайёрланади.

Шундай қилиб ушбу тадбирлар ўз вақтида амалга оширилиши таъминланса, бияларни бола ташлашининг олди олинган бўлади, бу эса соғлом

бола олиш имкониятини беради. Натижада отлар бош сонини кўпайишига замин яратилади.

ТОЙЛАРНИ ПАРВАРИШЛАШ

Одатда биялар март ойидан қулунлашни бошлайди. Отхонада бияларни қулунлаш санасини кўрсатувчи календар юритилади. Бияларни қулунлаш вақтини билган ҳолда озиклантириш ташкил этилади. Қулунлаш бия сақланадиган денникда ўтказилади. Туғиш хонасида кечки вақтда ёруғ чироқ, ит, мушук, шовқин ва жаҳл билан бақиришлар бўлмаслиги керак. Қулунлаш одатда бошқаларнинг аралашувисиз 10-30 минут давом этади. Зарур ҳолларда ветеринар ёрдам кўрсатиши учун отхонада керакли жихозлар, дори-дармонлар, иссиқ сув ва керакли материаллар бўлиши керак. Эрақ қулунлар урғочи қулунларга нисбатан 1-2 кун кейин туғилади. Шунини айтиш зарурки, агар бия боласини жуда оз кўтарса, бу унинг касаллигини билдиради. Бўғозликнинг 7-8 ойида биянинг қорни осилади, елини катталашади, тез-тез сияди, терлайди ва чарчаб қолади. Туғишига 2 ой қолганда биялар барча ишларда озод қилинади, 15-20 кун қолганда эса тагига тўшама солинган доимий оғилхоналарга кўчирилади. Қулунлашга 1-2 кун қолганда биянинг елини кўпчиб, елин сўргичларидан елимга ўхшаш суюқлик кела бошлайди. Туғиш олдидан безовталанади, озуқа емай қўяди. Қулунлаш 20-40 минут давом этади, тўлғоқ 2-3 минутда қайталанади.

Қулун туғилганидан кейин киндиги қорнидан 5-6 см пастроқдан тоза ип билан боғланиб, қайчида қирқилади. Қирқилган жойга йод суркалади. Агар биянинг йўлдоши 12 соат ичида тушмаса, ветеринария врачига мурожаат этилади.

Янги туғилган қулунни биянинг ўзи ялаб қуритади. Ялаш жараёнида қулуннинг териси массаж қилинади, нафас олиши ва қон айланиш функцияси органлари кучаяди, биянинг йўлдоши тез ажралади, жинсий органлари меъёрлашади. Янги қулун то оёққа тургунча биянинг елин сўргичларини қидира бошлайди. Бундай пайтда унга уй эгаси ёрдам бериши керак. Биянинг

елинини ювиб ташлаш, сўрғичларни сочиқ билан артиш ва дастлабки сутни соғиб ташлаши керак.

Қиш даврида биялар отхонага яқин бўлган яйловларга олиб чиқилади. Совуқ кунларда отхонада қолади ва яйратиш майдончаларида яйратилади.

Қулунлар 6-7 ойлигида онасидан ажратилади. Онасидан ажратилишининг энг яхши муддати август-октябрь ойлари ҳисобланади. Онасидан ажратилган ёш қулунлар суткасига 4 марта озиклантирилади. Концентрат озуқалар суткасига 3 маҳал, пичан 3 маҳал, ширали озуқалар 2 маҳал берилади. Тойлар оналаридан ажратилишида тамғаланади. Тамғалаш 2 хил усулда амалга оширилади: 1 – куйдириш усули, 2 – совуқ усулда тамғалаш, совуқ усулда тамғалаш оғриқсиз бўлиши ва аниқ кўриниши билан афзал ҳисобланади.

Нимжон туғилган қулунларнинг ҳар бир боши ҳисобига иссиқ сувга аралаштирилган сигир сути берилади. Бунда бир литр сутга 20-25 грамм қанд ҳам қўшилади.

Тойларни онасидан ажратиш аста-секинлик билан эмас, дархол амалга оширилади. Онасидан ажратилгандан сўнг ўсишдан қолмаслиги учун етарли миқдорда сифатли озуқалар билан таъминланиши керак: бунда 2-3 кг майдаланган арпа, 3-5 кг пичан, 0,5 кг кепак ва 2 кг-гача сабзи берилади. Октябрдан то январга қадар эркак тойларга 100 кг тирик вазнга 2,8, урғочи тойларга ҳар 100 кг тирик вазнга 2,5 озуқа бирлиги берилади. Онасидан ажратилган тойлар 2-3 кун отхонада сақланиб 2-3 отбоқар назоратида яйловга олиб чиқилади. Тойларга катта ёшдаги бияларни қўшиб яйловга олиб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Яйловда боқиш даврида тойларга қўшимча равишда майдаланган сабзи, арпа, кепак ва озроқ пичан берилади. Совуқ тушиши билан яйловда боқиш қисқариб боради. Совуқ тушгач отхонада боқилиб кундузи яйратиш майдончасига чиқарилади ёки 1-2 соат яйловда айлантрилиб келинади. Отхонада сақлаш шароитига ўтилганда эркак ва урғочи тойлар ажратилади.

Бунда ҳар бир озуқа бирлигига 105-106 г ҳазмланувчи оқсил, 6,5-7,5 кальций, 5,5-6 г фосфор ва 20 мг каротин тўғри келиши керак. Дастлабки ойларда тойлар рационининг 50-60 фоизини тўйимлилиги бўйича концентрат озуқалар ташкил этади. Рациондаги дағал озуқалар миқдори аста-секин ошиб боради.

Тойлар оналаридан ажратилгандан бошлаб отларга қўлланиладиган барча қоидалар уларга ҳам қўлланилади. Дастлаб тойларни арқонлаб юришга ўргатилади. Бунинг учун яйратиш майдончасига ёки яйловга олиб чиқишда юганланади. Отхонага олиб киришда ҳам арқонлаб олиб кирилади.

Тойларни тозалашга ҳам аста-секин ўргатиб борилади. Аввал силаб, кейин тойнинг ўзи етмайдиган жойлари (бўйни, кўкраги) қашланади ва сочик билан артиб чиқилади. Зинхор қашлагич ишлатилмайди. Бурнининг атрофлари нам сочик билан артилади. Шу тариқа қиш мавсуми давомида тойлар қўлга ўргатиб борилади.

ОТЛАРНИ УРЧИТИШ ТЕХНИКАСИ

Отлар подасини янгилашда уларни урчитиш техникасини билиш муҳим аҳамиятга эга. Урчитиш биологиясини пухта билишга асосланган тўғри усуллар ёрдамидагина отлардан яхши насл олиш мумкин. Отлар одатда 1,5 ёшида жинсий етилади, лекин уларни бу даврда урчитиш мумкин эмас. Оғир юк тортувчи зотга мансуб айғирлар ва биялар 3 ёшидан, йўртоқи ва салт миниладиган от зотларига мансуб айғирлар 4-5 ёшида ва биялар 4 ёшидан бошлаб урчитишга қўйилади.

Бияларда жинсий мойиллик вақти-вақти билан пайдо бўлади ва шундагина қочирилади. Айғирларда сперматозоидлар муттасил ҳосил бўлади, биялар тухумдонларидан тухум хужайралар вақти-вақти билан етилади ва ишлаб чиқарилади.

Биялар тухумдонида хужайралар етилиши билан куйикиш бошланади, лекин бу давр ҳар доим ҳам бўлавермайди. Улар куйикканида безовталанади, иштаҳаси йўқолади, думини кўтариш, тез-тез сийиш, жинсий аъзоси шилик пардасининг шишиши, қизаришидан ҳамда айғирини ўзига яқинлаштиришга мойиллик ҳолатлари кузатилади. Куйикиш ўртача 6-7 сутка, айрим бияларда фақат 24- 36 соат давом этади.

Кулунланган биялар, одатда 5-8-кунларидан бошлаб, баъзан 14-20 кундан кейин куйикади. Шунинг учун кулунлаган бияни бешинчи кундан бошлаб ҳар куни кузатиб бориш ва куйикиш ҳолати сезилиши билан уларни қочириш мақсадга мувофиқ бўлади. Бияларни кулунлаганидан кейин биринчи куйикишида қочириш муҳим аҳамиятга эга, бу даврда улар энг кўп уруғланади. Биялар 15-21 кунда қайта куйикади. Куйикишни Аниқлашнинг икки усули: вагинал ва ректал усуллари мавжуд.

Қочириш усуллари. Бияларни қочиришда табиий ва сунъий усуллардан қўлланилади. Табиий қочиришда эркин усулдан фойдаланилади. Бу усул уюрли йилқичиликда қўлланилади. Тўсиқ ичида қочириш ёки кўлда қочириш.

Бияларни сунъий усулда қочиришда наслдор айғирлардан фойдаланишга кенг имкон яратилади.

Қочирилган биялар 8-10 кунгача тинч қолдирилади, қочирилганлиги маълум бўлгунча кузатиб турилади.

Бияларнинг буғозлик даври 330-365 кунни ташкил этади. Биялар буғозлик даврининг иккинчи ярмидан бошлаб ва тукқанидан сўнг 15 кунгача оғир ишлардан озод этилади.

Наслчилик ишида айғир ва биялардан фойдаланиш уларнинг индивидуал хусусиятларига, фойдаланиш шароити ва бошқаларга боғлиқ бўлади. Айғир ва биялардан ишлаб чиқаришда наслдорлигига қараб 20-30 йил ва ундан кўпроқ ҳам фойдаланиш мумкин. Биялар 6 ёшдан 15 ёшгача энг серпушт бўлади ва сифатли насл беради.

Йилқичиликда наслчилик ишларини юритишда куйидаги ҳисоб-китобларини юритиш тавсия этилади.

Йилқичилик бўйича : насли айғир карточкаси; насли бия карточкаси; Давлат наслдор ҳайвонлар китобига ёзиш учун насли айғирлар карточкаси; Давлат наслдор ҳайвонлар китобига ёзиш учун насли бия карточкаси; белгиланган айғир билан бияларни синаш ва уруғланишини ҳисобга олиш журнали; қочириш ва туғишни ҳисобга олиш ведомости; қочириш ва қулунлашни ҳисобга олиш жамламаси ведомости; қочириш компаниясига бияларни танлаш; айғирларга бияларни жуфтлаш; насли йилқиларни бонитировка натижалар ведомости; тамғалашни ҳисобга олиш журнали; қочириш уюрини ҳисобга олиш журнали.

УРЧИТИШДА АЙҒИРЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Бияларни қўл билан ва сунъий уруғлантиришга март ойининг бошларида киришилади. Июл ойининг учинчи декадасида тугатилади. Айғирлардан ўртача бир кунда 1 марта уруғ олиш тавсия этилади. Уюрлаб урчитиш 3-3,5 ойгача (апрел- август) давом этади. Бунда ёш айғирларга 10-12 та, қариларига- 15-17 ва 4 -12 ёшли айғирларга -23-25 тадан бия ажратилади.

Урчитиш мавсуми бошланишдан бир ой олдин айғир ва бияларни ветеренар-зоотехник кўриқдан ўтказилади. Бу текширишлар хулосасида уларнинг урчитишга яроқли ёки яроқсизлиги қайд қилинади. Урчитишга бутунлай соғлом айғир ва бияларгина қўйилади. Унутмаслик керакки, айғирларни урчитиш билан боғлиқ манқа касаллиги ва бола ташлашдан сақлаш айниқса муҳимдир. Бунинг учун эса улар тез-тез ветеренария текширувидан ўтказиб турилади.

Уюрлаб урчитишга тайёрлашдан бир неча кун олдин айғирларнинг тақаси олиб ташланади, туёқлари тозаланади, дум ва ёллари қирқилиб, тартибга келтирилади.

Йилқичилик наслчилик хўжаликларида ҳар йили ўтказиладиган бонитировка ва наслчилик ҳисоб-китобидаги тамғалаш тадбирлари ўз вақтида ўтказилиши лозим.

АЙҒИРЛАРДАН УРУҒ ОЛИШ ВА БИЯЛАРНИ СУНЪИЙ УРУҒЛАНТИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Бияларни сунъий уруғлантириш зоотехник усул бўлиб, ветеринария жиҳатидан касалликларнинг олдини олиш тадбирлари сифатида ҳам қўлланилади, энг махсулдор насли айғирлардан кўп насл олига, кам харажат қилиб самарадорликка эришилади. Бияларни сунъий уруғлантириш 15 мартдан 15 июлгача ўтказилади. Бу муддатлар худуднинг табиий иқлим-иқтисодий шароитларига қараб ўзгариши мумкин.

Кўпчилик йилқичилик билан шуғулланаётган наслчилик ва оддий фермер, дехқон ёрдамчи хўжаликларида, корхоналарда баҳорги дала ишлари бошланиб кетгунча, эртaroқ сунъий ва табиий қочириш тадбирларини ўтказиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Биялар 3 ёшга етганда, жинсий органларида касалликлари мавжуд бўлмаган ҳолда ҳар йили насли айғир билан сунъий ва табиий қочирилиши керак. Бияларни сунъий уруғлантириш наслчилик ва сунъий қочириш билан шуғулланадиган давлат корхоналарида, наслчилик заводларида, наслчилик фермер хўжаликларида энг наслдор айғирлари элита синфига мансуб ва наслининг сифати билан баҳоланган насли айғирлари мавжуд бўлганда қўлланилади. Фермер дехқон ва ёрдамчи хўжаликларидаги бияларни сунъий қочириш пунктларида наслчилик хўжаликларидан олиб келинган насли айғирлар уруғлари билан сунъий уруғлантирилади.

Бияларни сунъий уруғлантириш шахобчалари ва кичик шахобчалар юқумли касалликлардан холи бўлган, соғлом хўжаликларда ташкил этилади. Носоғлом худудларда бияларни сунъий уруғлантириш туман давлат ветеринария хизмати ветеринария врачлари назорати остида, бошқа соғлом худуддан олиб келинган насли айғир уруғи билан сунъий уруғлантиришни амалга ошириш мумкин. Ҳар бир бияларни сунъий уруғлантириш шахобчасида серғайрат синовчи айғир билан таъминланган бўлиши керак.

Катта ёшдаги айғирлардан ҳар куни бир марта уруғ олиш мумкин (хафтада 6 кун). Ёш айғирлардан хафтасига 4-5 марта уруғ олинади. Сунъий қочиришда ишлатилаётган айғирлардан табиий қочиришда фойдаланиш тақиқланади.

Насли айғирларни қочириш мавсумига тайёрлаш. Бияларни сунъий қочиришда энг яхши насли, элита синфига мансуб, яхши уруғ бериш қобилиятига эга, жинсий аъзоларида нуқсонлари йўқ, сифатли уруғ берадиган насли айғирлар танлаб олинади. Насли айғирларнинг яроқлилиги қочириш мавсуми бошланишидан 30 кун олдин аниқланади, бунинг учун айғир клиник

кўриқдан ўтказилади, уруғ бериш қобилияти, уруғ сифати (уруғ фаоллигини, миқдори, қуюқ-сууюқлиги, яшовчанлиги) текширилади.

Наслли-айғирларнинг уруғининг сифатини баҳолашда 3 кун давомида ҳар куни бир мартадан уруғ олинади, энг хал қилувчиси учинчи марта олинган уруғ (эякулят) ҳисобланади. Миёрдаги уруғ сут рангида, хидсиз бўлиши керак. Уруғидан сасиган хид бор бўлган ранги қишғиш-қизил ёки яшил, таркибида йиринг ва қон аралашмаси бор уруғ берган айғирлардан фойдаланилмайди.

Уруғ сифати текширилаётганда энг характерли кўрсаткични эътиборга олиш зарур: глюкоза-тухум сариғи қўшилган суюлтиргичли мухитда, 2-4⁰С температурада 6-8 кун яшаган, дастлабки активлиги 5 баллдан кам баҳоланмаган, 1 мл уруғда сперматозоидлар сони 250 млн ва ундан кўп бўлган (қишки дам олиш мавсумида) ва қочириш мавсумида 1 мл уруғда 150-250 млн сперматозоидлари бўлган уруғлар танлаб олинади.

Бияларни сунъий уруғлантириш шахобчаларида айғирлардан олинган ҳар бир доза уруғ қуйидаги кўрсаткичлар бўйича текширилади; эякулят миқдори, фаоллиги, 1 мл уруғдаги сперматозоидлар сони. Уруғнинг яшовчанлик кўрсаткичи ҳар декадада бир марта текширилади.

Бияларни сунъий уруғлантиришни ташкил этиш. Бияларни сунъий уруғлантириш шахобчаси замонавий ёки мослаштирилган ветеринария-санитария қоидаларига жавоб берадиган бинода жойлашган бўлиши керак. Шаҳобчада манеж, маҳсус бияларни киритиб боғлаб қўйиладиган қурилма, лаборатория, ювиш хонаси бўлиши керак. Манеж-айғирлардан уруғ оладиган ва бияларни сунъий уруғлантириладиган хона, майдони 50 м², баландлиги 4 м, ёруғлик майдони 1:10. Манеж таги юмшоқ асфалтланган, сув оқиб кетиши бир тамонга мўлжалланган бўлиши керак. Манеж деворлари санитария жихатидан ва ёруғ бўлиши учун ёғли оқ бўёқ билан бўялган бўлиши лозим. Манежда ҳарорат 18⁰ С дан кам бўлмаслиги керак. Бияларни қамаш учун ёғочдан ёки металдан ясалган қурилма (станок) бўлиши керак.

Лаборатория –уруғини текширтириш, суюлтириш ва сақлаш учун керак, у ёруғ, иситиладиган таги тахтадан, бўёқланган бўлиши лозим. Деворлари оқ, ёғли бўёқ билан бўялган, хона 18-25⁰С да бўлиши керак. Девор ёнига лаборатория столлари қўйилади, столга керакли идишлар, асбоблар жойлаштирилади. Идишлар ва асбобларни сақлаш учун шкаф-иситгич (термостат) бўлиши лозим.

Ювиш хонаси - асбоб ва идишларни ювиш ва зарарсизлантириш учун хизмат қилади, айғирлардан уруғ олиш учун сунъий қин шу хонада тайёрланади. Бу хонада иссиқ ва совуқ сув, киритиш шкафчаси, 2 та стол бўлиши таъминланади.

Бияларни сунъий уруғлантириш техниги махсус тайёрлов таълимини олган бўлиши шарт, техниклар ветеринария ва зоотехник маълумотига эга мутахассисларни қайта ўқитиб-малакасини ошириб турилади. Бияларни сунъий уруғлантириш шахобчаси, ишини ташкил этиш, бошқариш, назорат қилиш давлат наслчилик заводи ва туман ветеринария ва чорвачилик давлат бўлими томондан амалга оширилади.

Асбоб-ускуна, идишларини зарарсизлантириш. Қурилмалар, асбоб ускуналар, идишлар тоза ва зарарсизлантирилган бўлиши керак. Асбоб-ускуналар қайнатиб ёки оловда ҳамда кимёвий усулда зарарсизлантирилади. Асбоб-ускуналар олдин иссиқ сувда ва сода эритмаси билан (20-30 гр 1 л сувга) ювилади. Ювишда дока, паралон, шёткадан фойданилади. Кейин барча асбоб-ускуналар иссиқ сувда чайилади, куруқ сочик билан артилади, зарарсизлантирилади, сақлаш шкафига қўйилади. Зарарсизлантиришда 96⁰ ва 70⁰ ли спиртдан фойданилади.

Сунъий қин, уруғ олинадиган идиш, катетернинг устки қисми 96⁰ ли спиртли тампон билан артилади. Шприц ва катетернинг ички томони 70⁰ ли спирт билан зарарсизлантирилади, кейин 3-4 марта 7 %-ли глюкоза эритмаси билан ювилади. Металдан ясалган асбоблар (қин ойнаси, пинцет, қайчи, қисқичлар) стерилазаторда 15-20 минут қайнатиб зарарсизлантирилади. Қуруқ буғ ва оловдан фойдаланиши ҳам мумкин. Бунда спирт ва газ оловдан фойланилади. Шиша идишлар ва шприцларни стерилизаторда 15-20 минут қайнатиш билан зарарсизлантирилади. Қуруқ буғ билан электр қуритиш жавонларида, газ плитасининг духовкасида ёки автоклавда зарарлантириш ўтказилади. Бунда температура 130-180⁰С га етказилиб 45 минут сақланади, кейин совутиб олинади ва фойданилади.

Бияларни сунъий уруғлантириш техниги тоза халатда, бошида қалпоқча, қўлини иссиқ сув билан совунлаб ювиб ишга киришади. Тирноқлари олинган бўлиши керак. Бияларни сунъий уруғлантиришдан олдин техник қўлини 96⁰ ли спиртли тампон билан артиши керак. Бир марталик полителин қўлқоплардан фойдаланиш мақсадга муофиқ.

Айғирлардан уруғ олиш. Айғирлардан уруғ олиш сунъий қин ёрдамида амалга оширилади. Сунъий қинда шундай шароит яратиладики унда айғир уруғ бериши учун босим, температура, вазелин суртилиб керакли имконият яратилади. Уруғ олиш учун куйга келган бия топилиб. Унга айғирнинг сакрашига имкон бериб, сунъий қинга уруғ олинади. Бия орқа оёқларини кўтариб тепмаслиги учун бўйин боғли махсус арқон билан орқа оёқлар билан айлангириб олинади, дум асоси бинт-дока билан боғланади. Биянинг ташқи жинсий органлари илиқ сув билан ювилади.

Уруғ олиш учун сунъий қин қуйидаги тартибда тайёрланади: Яхши ювилган ва қуритилган резина камера металдан ясалган сунъий қин идишига силлиқ томони ички томонга қилиб кийдирилади: камера четлари идиш устига қайрилиб резина ҳалқалари билан мустаҳкамланади. Бундай йиғилган сунъий қин 96⁰ ли спирт билан зарарсизлантирилади, идишнинг сув қуйиши жумрагидан 1,5-2,5 литр 40⁰-42⁰ иссиқ сув қуйилади ва идиш жумраги зич этиб ёпилади. Сунъий қин ички камераси зарарсизлантирилган тоза вазелин билан ишлов берилади, зарарсизлантирилган уруғ олинадига сунъий қинга кийгизилади. Уруғ олинадиган идишга зарарсизлантирилган дока 2 қават қилиб қўйилса уруғдаги жинсий безларнинг хар хил қўшимча шилимшиқ суюқликлари ушланиб қолинади. Сунъий қин температураси айғирдан уруғ олишдан олдин зарарсизлантирилган термометр билан текширилади.

Айғирдан уруғ олиш даврида уруғ олинадиган идишни 30-35⁰ баландликда қўтариб, сунъий қинни бия баданига зич қилиб сақланади. Эякуляция тугаши олдидан сунъий қинни пастга тушириб, уруғ олинадиган идиш томонини пастга қаратиб, уруғнинг сунъий қиндан олинадиган идишга оқиб тушишни таъминлаш керак.

Уруғ олиш жараёни тугагач, уруғ йиғиладиган идиш сунъий қиндан ажратиб олинади, зарарсизлантирилган (салфетка) қоғозга ўралиб текшириш учун лабораторияга берилади. Сунъий қиндан сув тўкиб ташланади, резинали қисми 2-3 %-ли иссиқ совунли эритма билан ювилади, тоза сув билан чайилади, қуритилади. Уруғ олинадиган идиши ҳам ювилади ва зарарсизлантирилади.

Айғир уруғининг сифатини баҳолаш. Айғирдан олинган хар бир эякулят баҳоланилади. Биринчи марта уруғ кўз ва бурун билан (визуаль) ранги, хиди ва хажми, шу билан биргаликда уруғда йиринг, қон, сийдик ёки қўшимча жинсий безлар касалликлари даврида ажратилган шиллиқ моддалар борлиги аниқланилади. Таркибида бундай қўшимчалар бор уруғлардан фойдаланишга рухсат этилмайди.

Уруғ хажми мензуркада ўлчанади. Янги олинган уруғдан микроскоп билан тўғрига ҳаракатланаётган, жойида айланаётган, ўлган уруғлар сонини аниқланилади. Бунинг учун тоза махсус шиша ойначага зарарсизлантирилган шиша қаламча ёки найча билан бир томчи уруғ олиниб, тоза ёпқич ойнача билан ёпилади, микроскопнинг 200-300 марта катталаштириб кўрсатадиган объектив билан, унча ёруғ бўлмаган ёруғликда текширилади. Тоза махсус шиша ойнача (предметной) харорати 38-40⁰ С бўлиши керак.

Уруғнинг фаоллиги 10 баллик тизимда баҳоланади. Микроскоп кўриш майдончасида кўз билан тез тўғрига ҳаракатланаётган уруғлар сони фоиз ҳисобидан умумий ҳажмга нисбатан аниқланади. Энг юқори баҳо 10 балл 100 фоиз уруғ олдинга илгарилланма тўғри чизиқ бўйлаб ҳаракатланаётган

уруғларга кўйилади, 9 балл-ўртача 10 тадан 9 таси (90 %) тўғрига илгарилланма харакатланаётган бўлса, 8 балл ўртача 10 тадан 8 таси, 7 балл ўртача 10 тадан 7 таси (70 %) ва шу тариқа 1 баллгача баҳоланади. Текширилганда уруғ бўлмаса (аспермия) А-харфи билан белгиланади.

Уруғ миқдори микроскоп билан ҳисоб катакчалари ёрдамида саналади. Уруғ миқдорига қараб қуйидагича баҳоланади: 1 мл уруғда спермазоидлар сони 250 млн ва ундан кўп бўлса қалин уруғ; 100-250 млн-гача ўртача уруғ, 100 млн-гача сийрак уруғ дейилади.

Стандарт-бу кичик шиша идишчалар тўплами бўлиб, буларда уруғ сони нисбий кўрсатувчи ҳар хил рангдаги эритмалар тўлдирилган бўлиб, 1мл уруғда 10-50-100-200-300 ва 500 млн сперматазоидлар борлигини билдиради. Стандартга солиштириб уруғ миқдорини аниқлаш қуйидаги тартибда амалга оширилади. Уруғ тоза бўш стандарт шиша идишига (пробиркага) кўйилади ва иккита тўлдирилган стандарт шиша идишига солиштирилади. Олдин стандарт шиша идишчалар ичидаги эритма тўлиқ аралашини яъни чўкма ҳосил қилмаслиги учун яхшилаб чайқатилади, кейин ёруғликка тутиб учта шиша идишча орқасига шиша таёкча кўйилган ҳолда стандартга солиштирилади, бунда текширилатган уруғ рангига яқин стандарт танланади. Уруғ миқдори 2 та стандарт ўртасида аниқланилади.

Уруғнинг яшовчанлиги абсолют кўрсаткич тартибида аниқланади: уруғ микроскобда текшириб бўлганча икки зарарсизлантирилган 7-10 мл хажмидаги шиша идишларга 1 мл янги олинган уруғ солинади ва ҳар бирига 3 мл-дан глюкоза-тухум сариғи ёки лактоза-тухум сариғи кўшиб тайёрланган суюлтиргич кўшилади. Жуда аниқ маълумот олиш учун иккита шиша идишида (флаконда) текшириш олиб борилади.

Шиша идишлар тиқин билан ёпилиб, $2-4^{\circ}\text{C}$ ни ҳароратлим совуткичга муз билан кўйилади. Ҳар 12 соатда уруғлар фаоллиги назорат текширувидан ўтказилади. Уруғларнинг яшовчанлик абсолют кўрсаткичи соатларда кўрсатилади. Уруғларнинг фаоллиги $38-40^{\circ}\text{C}$ ҳароратда текширилади. Бунинг

учун уруғ микроскоп остида текширилади, микроскопда иситиш лампаси яъни электрли иситиш столчаси бўлиши керак. Уруғни иситганда уруғлар дархол ҳаракатга келмайди, аста-секин 1-2 минут ўтказиб уруғлар ҳаракатга келгач текширилади. Шу билан бирга 38-40⁰ С ҳароратда уруғ қуруб қолиб, ҳалок бўлиши мумкин. Махсус дафтарга уруғнинг фаоллиги балл билан баҳоланиб куни ва соати ёзиб қўйилади. Ёзувлар асосида уруғнинг яшовчанлиги ҳисоблаб чиқилади.

Уруғни суюлтириш учун сунъий эритма тайёрлаш. Сунъий эритма тайёрлаш учун завод ёки фабрикадан чиққан ёрлиғи бор бўлган эритмалардан фойдаланилади. Тозалик даражси (ЧДА-тоза, тахлиллар учун ёки ХЧ-кимёвий тоза) назорат тахлили тартиб рақами кўрсатилган бўлиши керак. Эритмалар қуруқ ва шиша идишларда сақланиши лозим. Эритмага қўйиладиган моддар уруғга таъсир этмаслиги текширилган бўлиши керак. Уруғни глюкоза –тухум сариғи, лактоза тухум сариғи ёки сут-тухум сариғи қўшиб тайёрланган суюлтиргичларда суюлтирилади.

Глюкоза-тухум сариғи ёки лактоза тухум сарии қўшилган суюлтиргични тайёрлаш учун зарарсизлантирилган шиша идишга (колбага) 100 мл янги қайнатилган, дистирланган сув олиб унга оқ стрептоцид қўшилади. Кейин бу эритмани 80⁰С гача иситиб, стрептоцид эриб кетгунча чайқалади. Эритмани 30-35⁰С гача совутиб глюкоза ёки лактоза, антибиотик ва янги тухум сариғи қўшилади. Тухум ишлатишдан олдин 96 %-ли спиртли пахта бўлакчаси (тампон) билан артилади, иккига бўлиб, сариғини ажратиб олиб петри идишига солинади. Кейин зарарсизлантирилган шиша ёки резина найча билан 0,8 мл тухум сариғи олиндиб эритмага қўшилади.

Айғир уруғига эритмани қўшиб, доим шиша таёқча билан аралаштирилиб турилади. Эритма ҳарорати 25-30⁰С бўлиши керак. Уруғни суюлтириш учун 5 балдан юқори ва таркибида 150 млн/мл сперматозоид бўлса 2-3 хажмда суюлтиргич қўшилади ва микроскопда текширилади. Сулютиргич 3-4 соат давомида ишлатиш мумкин, узоқ сақлаш рухсат этилмайди.

Айғир уруғини сақлаш ва ташиш. Айғир уруғини +2+4⁰С ҳароратда суюлтиргичлардан фойдаланган ҳолда сақлаш ва ташиш амалга оширилади. Уруғни ташиш учун суюлтирилган уруғ зарарсизлантирилган шиша банкаларга (100 мл) ёки-25-30 мл хажмдаги ампула, тубикларга куйилади, идишнинг кенг томони резинали тиқин билан ёпилади, тор томони резинали қалпоқча билан ёпилади, тубиклар бир томони ёпиқ бўлади, уруғ қуйилгач иккинчи томони ҳам қотирилиб, зич ёпилади.

Уруғни +2+4⁰С да сақлаш ва ташиш учун уруғ солинган идиш муз солинган термос идишига жойлаштирилади. Уруғни совутиш барча барча ҳолларда аста секинлик билан ўтказилади. Уруғ солинган идиш полиэтилен ёки

докадан ясалган халтачага солиб термосда сақланади. Термосдаги муз усти 1-1,5 см қалинликдаги пахта билан ёпилади.

Бияни сунъий уруғлантиришдан олдин уруғ хона ҳароратида иситилади ёки қўл устида 5-10 минут сақлб иситилади, иситилган уруғ дарҳол текширилиши керак. Олов устида уруғни иситиш таъқиқланади. Сунъий уруғлантиришдан олдин уруғ фаоллиги термостатда ёки электрли иситиладиган столчада баҳоланади.

Бияларни сунъий уруғлантириш муддатини аниқлаш. Бияларнинг куйга келганлигини ташқи белгиларига ва тухумдондаги фоллекулалар ҳолатига қараб белгиланади. Тухумдонда етилаётган фоллекулалар ректаль-тўғри ичак орқали текшириш билан аниқланади. Бунда тухумдонларнинг шакли, ҳажми, етилаётган фолликула ичидаги суюқликнинг флюктация бериши текширилади. Бу белгиларга қараб фолликулалар қайси босқичда ривожланаётганига қаралади ва етилган фолликул мавжуд бўлса “Ф” белгиси қўйилади.

Ф⁰-меъёрдаги тухумдон, тинч ҳолатда: шакли ловиясимон, ҳажмли: узунасига-5-7 см, эни-3 см, қалинлиги- 2 см, юмшоқлиги зич эластик, фолликула йўқ.

Ф¹-фолликула етилиши бошланган: тухумдон шакли нотўғри ловиясимон, бир қисми катталашган қайсики фолликула ўсаётган томони қўлга катта бўлмаган юмшаш кўриниши сезилади.

Ф²-етилаётган фолликула: тухумдон катталашган, шакли ноксимон, фолликулада унда суюқлик борлиги сезилади.

Ф³-етилиш арафасидаги фолликула: шакли шар кўринишида, флюктация сезилади.

Ф⁴-етилган фолликула-шакли шарга ўхшаш, яхши флюктацияланади, фолликула девори кучли юпқалашган, пўстлоғи олинган тухумга ўхшайди.

ОВ-овуляция: фолликула деворлари таранглиги бўшашган, секин фолликула пайпаслаганда ҳажми кичраяди, овуляция тугагач тухумдон ҳажми кичраяди, фолликула ривожланган жой юмшоқ, бурмали, флюктация йўқ.

ЖТ-сарик тана (желтое тело): овуляция бўлган фолликула ўрнига сарик тана шаклланади; нотўғри шаклда, шар 2-3 см диаметрда, юмшоқ бўлади.

Биялар бўғозлик даврида сарик тана катталашади ва диаметри 6-7 см-ни ташкил этади. Бия куйга келганлиги ташқи белгилари ва синовчи-айғир қўйиб аниқланади. Қисир ва ёш бияларни қочириш мавсуми бошидан, ҳар куни қочган бияларни 5-кундан синовчи-айғир билан текширилади. Сунъий қочириш шаҳобчасига олиб келинган бия синовчи-айғир билан куйга келганлик даражаси аниқланилади, кейин ректаль текшириш билан фолликула етилганлиги текширилади. Ушбу текширишлардан кейин бияни сунъий

уруғлантириш вақти ёки ўша хобчага қачон олиб келиши белгиланади. Бияни фолликуланинг 3-4 босқич етилиш жараёнида сунъий уруғлантирилади.

Бияни сунъий уруғлантириш. Бияни сунъий уруғлантириш учун махсус ясалган қурилма (станок)га олиб кирилади. Ташқи жинсий органлари тозалаб ювилади. Бия думи асоси зич дока билан ўралади. Бия зарарсизлантирилган эластик резина катетер билан сунъий уруғлантирилади, катетер бачадон бўйнига 10-12 см чуқурликда киритилади, уруғ шприц билан катетер орқали юборилади. Бия бачадонига 25-30 мл суюлтирилган уруғ юборилади, уруғ минимал миқдори 20 мл бўлиши лозим. Сунъий уруғлантириш тугагач резина катетер ва шприц иссиқ сув билан ювилади ва дистирланган сувда қайнатилади. Сунъий қочирилгандан 8-9 кун ўтгач бияга синовчи-айғир қўйиб текширилади. Текшириш 30 кун давомида қунаро ўтказилади, кейин ректаль текшириш билан бўғозлиги аниқланади. Ректаль текширишни ветеринария ва зоотехник мутахассислари ёки сунъий қочириш техниги ўтказиши мумкин. Қуйга келмаган ёки қуйкиши 12 кун давом этган биялар даволаш учун ветеринария врачига юборилади.

МУНДАРИЖА

Кириш	4
Наслли айғирларни асраш ва боқиш	5
Буғоз бияларни сақоаш ва озиқлантириш	7
Тойларни парваришlash	9
Отларни урчитиш техникаси	11
Урчитишда айғирлардан фойдаланиш	12
Айғирлардан уруғ олиш ва бияларни сунъий уруғлантиришни ташкил этиш	13

